

Nurettin ÇAKICI

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof.

Trabzon Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon-TÜRKİYE
Trabzon University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, Trabzon-TURKIYE
ORCID: 0000-0001-9193-122X
nurettincakici@trabzon.edu.tr

Trabzon Mebusu Mehmet Rahmi (Eyüboğlu) Bey'in İkinci Dönem TBMM'deki Faaliyetleri

Öz

Türk parlamento tarihinin en önemli aşamalarından birini teşkil eden Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinde (TBMM) yer alan mebuslar birbirlerinden farklı dünya görüşüne ve fikirlere sahipti. Sözü edilen bu farklılığa rağmen bir ayrılığa düşülmemiş, ortak payda vatan topraklarının savunulması ve bağımsız yaşama ülküsü olduğu için topyekûn bir mücadele verilerek Millî Mücadelenin askeri safhası başarıyla tamamlanmıştır. 1 Nisan 1923 tarihinde seçimlerin yenilenmesi kararından sonra yapılan seçimlerde Millî Mücadele saflarında yer alan Trabzon'dan İkinci TBMM'ye 7 mebus katılmaya hak kazanmıştır. Bunlardan biri de Mehmet Rahmi Bey idi. Meclis faaliyetlerine bakıldığında, Mehmet Rahmi Bey'in görece etkin bir mebusluk kariyeri olduğunu söylemek mümkündür. TBMM'ye sunduğu kanun teklifleri, takrirleri ve Meclisteki konuşmaları onun ülke meselelerini yakından takip ettiğini göstermektedir. TBMM içerisinde esasen başından beri var olan muhalefet modernleşme hareketleri ile birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. Meclis içerisindeki muhalif mebuslar Cumhuriyet Halk Fırkasından istifâ ederek, Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurmuştur. Trabzon mebusu olan Mehmet Rahmi Bey de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına katılan mebuslar arasında yer almıştır. Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisine dahil olan Mehmet Rahmi Bey, çok partili hayata geçiş denemelerinden bir diğeri olan Serbest Cumhuriyet Fırkasına da yakın bir profil çizmiştir. Bu durum onun muhalif yanını göstermesi açısından önemlidir. Mebusluk kariyeri bittikten sonra memuriyete geri dönen Mehmet Rahmi Bey 1952'de vefat etmiştir. Bu çalışmada ağırlıklı olarak TBMM arşivinden faydalanılarak Mehmet Rahmi Bey'in Meclis Faaliyetleri, mebusluk kariyeri ve siyasi yönü incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dönem TBMM, Mehmet Rahmi Bey, Trabzon, Muhalefet.

The Activities of Trabzon Deputy Mehmet Rahmi (Eyüboğlu) Bey in the Second Term of TGNA

Abstract

The deputies in the First Turkish Grand National Assembly (TGNA), which constituted one of the most important stages of Turkish parliamentary history, had different world views and ideas. Despite these differences, the military phase of the National Struggle was successfully completed with an all-out struggle since the common denominator was the defence of the homeland and the ideal of living independently. On 1 April 1923, in the elections held after the decision to renew the elections, 7 deputies from Trabzon, who took part in the National Struggle, were entitled to participate in the Second Grand National Assembly. One of them was Mehmet Rahmi Bey. In view of his parliamentary activities, it is possible to say that Mehmet Rahmi Bey had a relatively active parliamentary career. The bills of law and motions he submitted to the TGNA and his speeches in the Parliament show that he closely followed the issues of the country. The opposition within the Grand National Assembly of Turkey, which had existed since the beginning, gained a new dimension with the modernisation movements. The opposition deputies in the Parliament resigned from the Republican People's Party and founded the Progressive Republican Party, the first opposition party of the Republican era. Mehmet Rahmi Bey, a deputy from Trabzon, was among the deputies who joined the Progressive Republican Party. Mehmet Rahmi Bey, who was a member of the first opposition party of the Republican era, also drew a profile close to the Free Republican Party, which is another attempt to transition to multi-party life. This situation is important in terms of showing his opposition side. Mehmet Rahmi Bey, who returned to civil service after his parliamentary career ended, died in 1952. In this study, Mehmet Rahmi Bey's parliamentary activities, his career as a parliamentarian, and his political side are analysed mainly by making use of the TBMM archive.

Keywords: Second Term Parliament, Mehmet Rahmi Bey, Trabzon, Opposition.

Giriş

Mehmet Rahmi (Eyüboğlu) Bey, 1877 yılında Trabzon'un Camikebir Mahallesinde dünyaya gelmiştir. (TBMM Albümü 1920-2010, 2010, s. 120). İlköğrenimini ve rüştiyeyi Gümüşhane'de tamamlayan Mehmet Rahmi Bey, idadiyi 18 Temmuz 1900 tarihinde Trabzon ve İstanbul'da bitirmiştir. 15 Haziran 1903'te ise Mülkiye Mektebinden yüksek derece ile mezun olmuştur. 1903-1906 yılları arasında Trabzon maiyet memurluğu görevini yürüttüğü sırada 1905 yılı içerisinde Trabzon Yomra Bucağı Tahriri Nüfus Başkanlığı ile Tirebolu Kaymakam Vekilliğinde bulunmuştur. Stajını tamamladıktan sonra Kaymakamlığa yükselen Mehmet Rahmi Bey sırasıyla 1906'da Sürmene, 1910'da Görele, 1913'te Niksar, 1915'te Erbaa, 1915 yılının sonlarına doğru Aziziye ve 1919'da Havza Kaymakamlıklarında bulunmuştur (Öztürk, 1994, s. 756). Dava Vekili Mehmet Hamdi Efendi'nin oğlu olan Mehmet Rahmi Bey'in (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], Dahiliye Nezareti Sicil-i Ahvâl Komisyonu Defterleri (DH.SAİD.d.), 113/389, 29.12.1293/15.01.1877) Arapça ve Farsça'ya yatkınlığı olmakla birlikte Türkçe dışında Fransızca da okuyup yazabildiği bilinmektedir (Bal & Dağdelen, 2012, s. 420; Eken, 2019, s. 155).

Mehmet Rahmi Bey, 4 Ocak 1921'de Kütahya mutasarrıflığına ardından da 3 Eylül 1922 tarihinde Artvin mutasarrıflığına atanmıştır. Bu görevi yürüttüğü sırada Haziran 1923'te yapılan İkinci Dönem TBMM seçimlerine Trabzon bölgesinden katılmıştır. Seçimi 547 adet oy alarak kazanan Mehmet Rahmi Bey İkinci Dönem TBMM'de Trabzon mebusu olarak yer almaya hak kazanmıştır (Türkiye Büyük Millet Meclisine İkinci Devre-i İntihabiyede Aza İntihab Olunan Zevat-ı Kirama Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hal Varakasıdır. *TBMM Arşivi*, Sicil No. 634). 11 Eylül 1923 tarihinde TBMM'ye dâhil olan Mehmet Rahmi Bey'in Meclis içerisindeki faaliyetlerine bakıldığında, İkinci Dönem boyunca iki kanun teklifi ve üç takriri bulunduğu görülmektedir. Ancak bu üç takriri dışında bazı kanun tekliflerinin görüşülmesi sırasında gerek görüşülen kanunun reddine gerek ilgili kanuna madde eklenmesine gerekse bazı maddelerde değişiklik yapılmasına ilişkin altı takrir daha vermiştir. Genel Kurul toplantılarında 23 farklı konu ile ilgili 60 konuşma yapan Mehmet Rahmi Bey, mebusluğunun sona ermesinden sonra 1931 yılında Tekel Genel Müdürlüğü müfettişliği görevine tayin edilmiştir. Bu görevi vefat ettiği 1952 yılına kadar sürdürmüştür (Öztürk, 1994, s. 756-757; Karnap, 2004, s. 195).

Trabzon gerek Millî Mücadele sürecinde gerekse Millî Mücadele sonrasında siyasal hayata katılım açısından dönemin önemli vilayet merkezlerinden biriydi. İkinci Dönem TBMM'ye Trabzon mebusu olarak katılan Mehmet Rahmi Bey de Meclis faaliyetlerinin yanı sıra Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisine dâhil olarak, siyasi tercihini Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasından yana kullanmıştır. Zira Erzurum Kongresi sırasında Trabzon delegeleri ile Mustafa Kemal Paşa arasında başlayan fikir ayrılıklarından (Usta, 1994, s. 27) Mehmet Rahmi Bey'in de etkilendiği düşünülmektedir. Diğer taraftan Cumhuriyet döneminin ikinci çok partili hayata geçiş aşamalarından biri olan Serbest Cumhuriyet Fırkasının kuruluşunun ardından Mehmet Rahmi Bey'in bu partiye de dâhil olma girişimleri olduğu kızı Mualla Hanım tarafından ifade edilmiştir (Çandar, 2003, s. 34-35). Bu durum Mehmet Rahmi Bey'in siyasi yönünün anlaşılması bakımından önem arz etmektedir.

Bu çalışmada Mehmet Rahmi Bey'in hayatı ve İkinci Dönem TBMM içerisindeki faaliyetlerine odaklanılmıştır. Mehmet Rahmi Bey ile ilgili kapsamlı bir çalışma bulunmadığından gerek Meclis faaliyetlerinin gerekse siyasi yönünün ayrıntılı bir şekilde ele alınarak incelenmesi hedeflenmiştir. Trabzon'da dönemin öne çıkan ailelerinden birine mensup olan Mehmet Rahmi Bey'e ilişkin bilgilerin verileceği bu makalede ağırlıklı olarak TBMM arşivinden yararlanılmıştır.

1. Mehmet Rahmi Bey'in Meclisteki Faaliyetleri

Millî Mücadelenin askeri safhası Mudanya Mütarekesinin imzalanmasıyla sona ermiş ve Barış antlaşması için görüşmelere başlanmıştır. Lozan Barış Antlaşması müzakerelerinin devam

ettiği sırada Meclis içerisinde antlaşma maddelerine yönelik mebuslar arasında hararetle tartışmalar yaşanmıştır. Gerek Lozan Barış Antlaşmasının bazı maddelerine yönelik tartışmalar gerekse Trabzon mebusu olarak TBMM'de yer alan Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi seçimlerin yenilenmesinde rol oynayan faktörler arasında yer almıştır (Demirel, 2017, s. 145-149). Mustafa Kemal Paşa da *Nutuk*'ta yer alan ifadelerinde milletin Meclisin artık görev yapamayacak duruma geldiğini düşündüğünü, Meclis yenilenmedikçe milletin ve memleketin hâlihazırdaki işlerinin yürütülemeyeceğini belirtmiştir. Sözü edilen farkındalık ile Mustafa Kemal Paşa, hükümet üyeleri ile görüşüp fikir birliğine varmıştır. Daha sonra ise Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu Genel Kurulunu toplamış ve toplantı sonunda 1 Nisan 1923 tarihinde seçimlerin yenilenmesi kararı alınmıştır (Atatürk, 2017, s. 559-560).

Ülke genelinde genel anlamda sorunsuz bir şekilde yürütülen İkinci Dönem TBMM seçimlerinin en son tamamlandığı yer Trabzon olmakla birlikte buradaki seçim sonuçları 15 Ağustos 1923'te ilan edilmiştir (Demiraslan & Bolat, 2014, s. 158). Açıklanan sonuçlara göre Trabzon'dan toplam 7 mebus TBMM'ye katılmaya hak kazanmıştır (TBMM Albümü 1920-2010, 2010, s. 120). Sözü edilen mebuslardan biri olan Mehmet Rahmi Bey 547 adet oy almış ve Trabzon mebusu olarak TBMM'ye girmeyi başarmıştır. 19 Ağustos'ta mazbatasını onaylanmış ve 11 Eylül 1923'te TBMM'ye katılmıştır. 1923-1927 yılları arasında mebusluk görevini sürdüren Mehmet Rahmi Bey, 1931 yılına gelindiğinde Tekel Genel Müdürlüğü müfettişliğine atanmıştır (Öztürk, 1994, s. 756).

Mebusluk kariyeri boyunca zaman zaman etkin olan Mehmet Rahmi Bey'in Meclis faaliyetlerini; verdiği kanun teklifleri, tavrilleri ve Mecliste yaptığı konuşmalar şeklinde sıralamak mümkündür. Bunların yanı sıra Meclis içerisinde siyasi, sosyal, iktisadi ve hukuki konulara yönelik yaptığı konuşmalar da ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

1.1. Kanun Teklifleri ve Tavrilleri

Mehmet Rahmi Bey, 11 Eylül 1923'ten 26 Haziran 1927 tarihine kadar iki kanun teklifi ve birbirinden farklı konularda da üç tavriri (önerge) vermiştir. İlk kanun teklifi *26 Şubat 1330 tarihli rüsumu belediye kanununa zeyl* olmak üzere verdiği tekliftir (TBMM Zabıt Ceridesi [ZC], 1340/1924, s. 624). İkincisi ise 14 arkadaşı ile birlikte verdiği *Trabzon, Rize ve Giresun vilayetlerine ithal olunacak mısırın gümrük resmi* hakkındaki teklifidir (TBMM ZC, 1340/1924, s. 22). Mehmet Rahmi Bey'in bunlardan başka bir kanun teklifi daha bulunmaktadır. TBMM Zabıt Cerideleri takip edilerek erişilen *Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde bulunan bilumum mebanii resmi ve millîye üzerindeki tuğra ve methiyelerin kaldırılarak yerine Cumhuriyet kelimesiyle Cumhuriyetin tarihi kabulünün hakkettirilmesine dair* olan 2/245 numaralı (TBMM ZC, 03.12.1923-07.01.1924, s. 29) söz konusu teklif daha sonra küçük değişiklikler ile Rize Mebusu Ekrem Bey tarafından verilmiştir (TBMM ZC, 13.04.1927, s. 98).

Mehmet Rahmi Bey'in verdiği tavriller, *Trabzon vilayetinde Rus işgali esnasında meskenleri ibrak ve tahrib edilmiş olanların Mübadele, İmar ve İskân Kanununa tevfikân birân evvel iskân ve terfihlerine dair* (TBMM ZC, 1340/1924, s. 799; T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA], 030.10.0.0/6.36.23, 16.02.1924), *hususî bütçelerle idare olunan devair mazullerinin maaşatından tevkif olunan yüzde on ikilerin mal sandıklarına tevdi* *Muvazene-i Umumiye Kanununa* [Bütçe Kanunu] *bir madde ilavesine dair* (TBMM ZC, 1341/1925, s. 312-324) ve *Rużnamenin 43. maddesini teşkil eden ve damızlık ve çift ehlere hayvanat vesaire hakkındaki 11 Nisan 1334 tarihli kanunun ilgasına dair olan kanun teklifinin müstaceliyetle müzakeresine dair* şeklindedir (TBMM ZC, 1341/1925, s. 388-389).

26 Şubat 1330 tarihli Belediye Kanununa zeyl olmak üzere Mehmet Rahmi Bey tarafından verilen kanun teklifi Layiha Encümenince tetkik edilerek incelenmiştir. Bu kapsamda hükümet tarafından teklif edilen *Belediye Vergi ve Rüsum Kanunu* encümenince bazı değişiklik ve düzeltmeler yapıldıktan sonra onaylanmıştır (TBMM ZC, 1340/1924, s. 439). Daha sonra Layiha Encümeni

tarafından aynı konuya yönelik hazırlanan mazbata Heyet-i Umûmiye tarafından görüşülmüştür. Ardından Mecliste yapılan oylama sonucunda da kabul edilmiştir (TBMM ZC, 28.02.1924, s. 439).

Mehmet Rahmi Bey'in 14 arkadaşı ile birlikte verdiği *Trabzon, Rize ve Giresun vilayetlerine ithal olunacak mısırın gümrük resmi* hakkındaki 2/385 numaralı kanun teklifi görüşmeye konu olmasına karşın kabul edilip edilmediği tespit edilememiştir (TBMM ZC, 1340/1924-1341/1925, s. 108). TBMM Zabıt Cerideleri takip edildiğinde bahsi geçen kanun teklifi ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak aynı dönemde yine Trabzon mebusu olan Ahmet Muhtar Bey ve arkadaşları tarafından benzer bir kanun teklifi verilmiş ve Mehmet Rahmi Bey de bu kanun teklifine katılanlar arasında yer almıştır. Söz konusu kanun teklifi *Trabzon, Rize ve Giresun vilayetlerine ithal edilecek olan mısırın gümrük resmi* hakkındaki 2/288 numaralı tekliftir. Ahmet Muhtar (Çilli) Bey ve arkadaşları Riyaset-i Celileye şeklinde başlayan kanun tekliflerinde taleplerini şu şekilde dile getirmiştir:

Trabzon ve Rize vilayetleri ahalisinin muhtaç oldukları mevaddı iâşeden en mühimmini mısır mahsulü teşkil eder. Mısır ziraatına müsait arazinin azlığı hasebiyle bir senelik hasılat, ancak dört aylık ihtiyaca tekabül edebildiğinden senenin mütebaki aylarında hariçten ithal olunan mısır ile temin-i ihtiyaç zaruretinde bulunan bu havali halkı mısır ithalatını on iki misil Gümrük Resmine tabi tutulmasından dolayı birkaç aydan beri elim bir zaruret ve mahrumiyete uğramıştır. Bu iâşe buhranına karşı 1338 [1922] Büyük Millet Meclisince kabul olunan 26 Şubat 1338 tarih ve 195 numaralı Kanun ile hariçten gelecek mısırın ve mısır unlarının Gümrük Resmi Haziran 1338 gayesine kadar resm-i asliye tenzil edilmiş ve bu müddetinde adem-i kifayeti bilahare anlaşarak müsaade-i vakıa 18 Haziran 1338 ve 238 numaralı Kanun ile Eylül 1338 gayesine kadar temdid olunmuş idi. Mahallinden Riyaset-i Celilerine ve Başvekâleti Celileye de müteaddit telgrafnamelerle arz ve istirham edildiği veçhile hâlihazırda bu iki vilayette şiddetle icrayı hükmeden müzayaka mısır mahsulünü aynı surette yalnız Resmi asliye tabi tutularak ithaline müsaade olunmasını istilzam etmekte olduğundan zirdeki mevaddın müstacalen ve tercihan müzakeresiyle biran evvel kanuniyeti kabul ve tasdik buyurulmak üzere Meclisi Âliye tevdiini arz ve teklif eyleriz (TBMM ZC, 1340/1924, s. 492).

Kanun teklifinin ilk hali *Trabzon ve Rize vilayetlerine ithal olunacak mısırın Gümrük Resmi* şeklindeydi. Layiha Encümeni hazırladığı mazbatada kanun teklifinin müzakere edilmek üzere Heyet-i Umûmiyeye gönderilmesine karar vermiştir. Kavânin-i Maliye Encümeni mazbatasında da kanun teklifi görüşülmüştür. Bu encümenin üyelerinden biri olan Giresun mebusu Musa Kazım Bey'in verdiği teklif ile aynı müsaadenin Giresun'a da verilmesi fikir birliği ile kabul edilmiştir. Mecliste kanun teklifinin oylamasına katılan 149 mebusun 144'ü kabul yönünde oy kullanmıştır (TBMM ZC, 1340/1924, s. 501). Söz konusu kanun teklifi *Trabzon, Rize ve Giresun vilâyetlerine ithal olunacak mısırın Gümrük Resmi hakkında kanun* şeklinde yasalaşmıştır. Kanun teklifi 28 Şubat 1924 tarihinde kanun halini almıştır. Dört maddeden oluşan kanunun maddeleri şu şekilde idi:

- 1- 1340 [1924] senesi Eylül nihayetine kadar Trabzon, Rize ve Giresun vilayetlerine ithal olunacak mısırdan tarife-i asliyede muharrer resmi asli derecesinde gümrük resmi istifa olunur.
- 2- İşbu kanunun neşri tarihinden itibaren vilâyât-ı mezkure hududu haricine bir sene müddetle mısır ihracı memnudur.
- 3- İşbu kanun neşri tarihinden itibaren meriyülicradır.
- 4- İşbu kanunun icrayı ahkâmına Maliye Vekili memurdur (427 nolu Kanun ve Ekleri)

6 Mart 1924 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanan kanun (Trabzon, Rize ve Giresun vilâyetlerine ithal olunacak mısırın Gümrük Resmi hakkında kanun, 1924) ile ilgili ilk teklifi Mehmet Rahmi Bey ve arkadaşlarının yaptığını TBMM Zabıt Ceridelerinin içerdiği bilgilerden hareketle söylemek mümkündür. Hatta Layiha Encümeni bahse konu olan 2/385 numaralı kanun teklifinin Mecliste görüşüldüğünü belirtmiştir. Ancak aynı konu bir süre sonra Ahmet Muhtar Bey

ve arkadaşları tarafından 2/288 numaralı teklif ile gündeme taşınmıştır. Gerek ilk önce Mehmet Rahmi Bey'in konuyu ele alması gerekse daha sonra Ahmet Muhtar Bey'in teklifine katılması, kanun teklifinin üzerinde durulmasını gerekli kılmıştır. Kanun teklifinin içeriğine bakıldığında, belirtilen vilayetler için mısırın önemli bir geçim kaynağı olduğu görülmekle birlikte o dönemde bölge halkının iktisadi anlamda sıkıntı yaşadığını da söylemek mümkündür. Bu nedenle kanun teklifinde de belirtildiği üzere merkezden bu konu ile ilgili birçok kez talepte bulunulmuştur. Bu durum Trabzon mebuslarının seçildikleri bölgenin halkının ihtiyaçlarına duyarsız kalmadıklarını da göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Mehmet Rahmi Bey tarafından verilen fakat sonraki süreçte Rize Mebusu Ekrem Bey'in verdiği teklifle *Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde bulunan bilûmum mebanii resmîye ve millîye üzerindeki tuğra ve medhiyelerin kaldırılması hakkında kanun* şeklinde yasalaşmış olan kanun teklifi (1057 nolu Kanun ve Ekleri), 15 Haziran 1927 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dâhilinde Bulunan bi'l-Umûm Mebâni-i Resmîye ve Millîye Üzerindeki Tuğrâ ve Medhiyelerin Kaldırılması Hakkında Kanun, 1927). Rize mebusu Ekrem Bey'in verdiği kanun teklifinin ilk hali *Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde bulunan bilumum mebanii resmîye ve millîye üzerindeki tuğra ve methiyelerin kaldırılarak yerine Cumhuriyet arması ile Cumhuriyetin tarihi kabulünün hâk ettirilmesine dair 2/205* şeklindeydi (TBMM ZC, 1927, s. 635). Sözü edilen kanun teklifi TBMM'de görüşüldükten sonra kabul edilmiştir. Teklifin öncelikle Mehmet Rahmi Bey tarafından verilmesine rağmen daha sonra küçük birkaç değişiklikle Rize mebusu Ekrem Bey tarafından verilmesinin nedeni anlaşılamamıştır. Bu konuda iki ihtimalden söz edilebilir. TBMM Zabıt Ceridelerinde teklifi veren mebusun adının sehven yazılmış olması bu ihtimallerden ilkidir. Zabıt Ceridelerine göre Mehmet Rahmi Bey bahsi geçen teklifi 3 Aralık 1923 ile 7 Ocak 1924 tarihleri arasında vermiştir. Dolayısıyla teklif cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra verilmiştir. İkinci ihtimal ise teklifin içeriğinden hareketle böyle bir teklifin yasalaşmasının erken olduğu düşünülerek, bunun daha sonraya ertelenmiş olması kesin olmamakla birlikte muhtemel görünmektedir.

Mehmet Rahmi Bey'in TBMM'ye verdiği takrirlere bakıldığında bunların ilkinin *Trabzon vilayetinde Rus işgali esnasında meskenleri ibrak ve tahrib edilmiş olanların Mübadele, İmar ve İskân Kanununa tevfiқан biran evvel iskân ve terfihlerine dair* olduğu görülmektedir (TBMM ZC, 1340/1924, s. 799). Mehmet Rahmi Bey, 12 Şubat 1924 tarihinde TBMM Başkanlığına yazdığı yazıda düşman işgaline uğrayan yerlerde meskenleri yakılıp yıkılanların iskân edilmesi ve refaha kavuşturulmasının Mübadele İmar ve İskân Vekâletinin görevleri arasında bulunduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Mübadele İmar ve İskân Vekâletinin uygun olan bütün gayrimenkul ve emvali metrukeyi muhacirlere ve meskenleri düşman tarafından tahrip edilenlere tahsis etmesi ve bunlar arasında paylaşımını gerektirdiğini ifade etmiştir (BCA, 030.10.0.0/6.36.23, 16.02.1924). Bahsi geçen dönemde hükümetin muhacirlere destek verdiğini belirtmek gerekmektedir (Aksoy, 2014, s. 113-134).

Mehmet Rahmi Bey, mebusu olduğu Trabzon vilayetinin Rus işgali altında kaldığı süre zarfında meskenleri Rus Ordusu ve Trabzon'da yaşayan Rumlar tarafından tahrip edilmiş ve yakılmış olanların 368 numaralı Mübadele, İmar ve İskân Kanunundan istifade etmeleri gerektiğini söylemiştir. Trabzon, bahsi geçen kanunun özellikle birinci ve sekizinci maddelerinin kapsamına girmekteydi. Fakat Mehmet Rahmi Bey'e göre Trabzon'da Rus işgalinden ve Rumların faaliyetlerinden zarar görenler halen 368 numaralı kanundan istifade ettirilmemişti. Yakılmış ve yıkılmış olan meskenlerin ve sahiplerinin yerel idare meclisleri tarafından vergi ve tapu kayıtlarına ya da bu konuda bilgi sahibi olanların beyanlarına bakılarak, mümkün mertebe tespit edilmesini istemiştir. Daha sonraki süreçte ise bu kişilere gayrimenkul emvali metrukeden birer mesken tahsis edilmesini ve bu durumun bir an önce temini için Mübadele İmar ve İskân Vekâletinden Trabzon vilayetine ve ilgili iskân mıntukası müdüriyetine gerekli tebligatın gönderilmesi gerektiğini vurgulamıştır (BCA, 030.10.0.0/6.36.23, 16.02.1924). Sözü edilen bilgiler Mehmet Rahmi Bey'in

mebusu olduğu seçim bölgesinde yaşayan insanların karşı karşıya kaldıkları sorunların çözümüne yönelik olarak aktif bir rol üstlendiğini göstermektedir.

Mehmet Rahmi Bey'in takrirlerinden biri de *hususî bütçelerle idare olunan devair mazûllerinin maaşatından tevkîf olunan yüzde on ikilerin mal sandıklarına tevdi Muvazene-i Umumiye Kanununa bir madde ilavesine dair* idi (TBMM ZC, 1341/1925, s. 312-324). Mehmet Rahmi Bey takririni *maddeî atiyenin 1341 senesi Muvazene-i Umumiye Kanununa bir madde olarak kabul ve ilavesini teklif eyerim* diyerek TBMM Başkanlığına sunmuştur. Söz konusu takrirden şu ifadeler yer vermiştir:

Hususî bütçelerle idare edilen devair ve müessesat mazûllerinin maaşları Muhassasatı zatiye bütçesinden verilecektir. Ancak işbu devair ve müessesat memurlarının maaşatından tevkîf olunan yüzde on iki aidatın tamamı mal sandıklarına tevdi olunur. 1340 [1924] senesi Muvazene-i Umumiye Kanununun 35. maddesinin bu maddeye muhalif olmayan ahkâmı kemakân bakidir (TBMM ZC, D: 2, C: 17, İ: 2, 13.04.1341/1925, s. 313).

Takriri okunduktan sonra Mehmet Rahmi Bey kendisini böyle bir takrir vermeye sevk eden nedeni açıklamıştır. 1924 senesi Muvazene-i Umumiye Kanununun 35. maddesinde yer alan “mülhak ve hususî bütçeler ile idare olunan devair ve müessesat mazûllerinin maaşları mensup oldukları daire bütçesinden verilecektir” (490 nolu Kanun ve Ekleri) ifadesinin Muvazene-i Umumiye Kanununa konulmasına karşı olduğunu söylemiştir. Hususî bütçelerin belediye ve özel idarelerde çalışan memurlardan birçoğunun Muvazene-i Umumiyeye bağlı memuriyetlerde bulunmuş olduğunu ve tekaüt muhassasatlarının mal sandıklarına tevdi edildiğini belirtmiştir. Herhangi bir nedenle bu memuriyetten ayrılan ya da azledilen kişiler kısa bir süre belediyelerde veya özel idarelerde istihdam edilmişlerdir. Bu sebeple de bahsedilen mazuliyet hakları hükümsüz kalmıştır diyerek konuya ilişkin daha önce vakıf olduğu bir meseleye değinmiştir (TBMM ZC, D: 2, C: 17, İ: 2, 13.04.1341/1925, s. 313).

Mehmet Rahmi Bey, bahsedilen konuya ilişkin açıklamalarının devamında vaktiyle Trabzon'da mektubî muavinliğinde 20-25 sene kadar çalışmış bir kişinin memuriyeti lağvedilmiş ve belediye başkanları hükümetçe tayin edildiği dönemde Çekmece kazası belediye başkanlığına tayin edilmiştir. Daha sonra açığa çıkarılmış ve mazuliyet maaşı kesilmiştir. Maaşı kesilen kişinin Meclise yapmış olduğu müracaatlar ise arzuhal encümenine tevdi edilmiştir. Kendisine mevcut kanun karşısında yapılacak bir şey olmadığı söylenmiştir. Mehmet Rahmi Bey konuşmasında bu durumun bir haksızlık olduğunu söylemiştir. Ona göre eğer Maliye Vekâleti bir tasfiye yapmak istiyorsa bunu hukuk kuralları çerçevesinde yapmalı idi. Ayrıca aidatların şimdiye kadar mal sandıklarına teslim edildiğini ve aidatlar burada kaldıktan sonra belediyelere, “siz bunlara mazuliyet vereceksiniz” denildiğini belirtmiştir. Fakat Mehmet Rahmi Bey, belediyelerin tevkifat yapmadığı için mazuliyet maaşı veremeyeceğini ifade etmiştir. Belediyelerin gelirlerinin belli olduğunu zaten kendi ihtiyaçlarını karşılayacak durumları olmadığını dile getiren Mehmet Rahmi Bey, karşılığı Muvazene-i Umumiyeye bırakılan bir masraf nasıl olur da özel idarelere ya da belediyelere yüklenebilir diyerek fikrini beyan etmiştir. Bahsi geçen kanunda yer alan maddenin mevcut şekilde kabul edilmesinin mağduriyet yaratacağına dikkat çeken Mehmet Rahmi Bey, teklifinin kabul edilmesini istirham ederek konuşmasını bitirmiştir. Mehmet Rahmi Bey'in teklifinin yeni bir madde ilavesine dair olduğu tespit edilmiş ve tetkik edilmek üzere encümene sevk edilmesine karar verilmiştir (TBMM ZC, 1341/1925, s. 313-314).

1341 [1925] senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu (627 nolu Kanun ve Ekleri) layihasının Mecliste görüşüldüğü sırada Mehmet Rahmi Bey bahsi geçen kanunun 25. maddesi ile ilgili de bir takrir vermiştir. Söz konusu takrirden şu ifadeler yer verilmiştir:

Derdesti müzakere olan 1341 senesi 25. madde 1340 senesi Muvazene-i Umumiye Kanununun 15. maddesinden aynen nakledilmiş olmakla beraber ifade edilmek istenilen maksat Usulü Muhasebe-i Umumiye Kanununun 17. maddesiyle daha şümulü ve daha sarîh bir şekilde temin edilmiştir. Bu 25. madde aynen kabul edilecek olursa Muvazene-i

Umumiye Kanununun varidat kısmını teşkil eden (I) cetveli haricindeki kavânî-i mahsusa ile idarei hususiye ve belediyelerce tarh ve cibayet edilmekte olan rûsum ve tekâlifin cevazı tahsilinde tereddüt olabileceği gibi gerek Usulü Muhasebe-i Umumiye Kanununun arz olunan 17. maddesi ve gerek Ceza Kanununun bu bapta mevaddı mahsusası ahkâmı kısmen tadil edilmiş zannolunabilir. Çünkü işbu layihanın 55 rakamlı maddesinde kavânî-i sairenin işbu kanun ile fesih ve tadil edilmeyen ahkâmı kemakân baki olacağı muharrerdir. 25. madde öyle bir tadil maksadıyla sevk edilmediğine nazaran zaittir. Tayyını teklif ederim (TBMM ZC, 1341/1925, s. 297).

Mazbata muharriri Şakir Bey söz alarak görüşmeye konu olan maddenin şimdiye kadar bir sorun yaratmadığını ve bu konuda bir şikâyet ile karşılaşmadığını dile getirmekle birlikte Mehmet Rahmi Bey'in değindiği hususun doğru olduğunu ifade etmiştir. Ancak ilgili maddenin ilerleyen süreçte de bir zorluk çıkarmayacağını söylemiştir. Takrir oylamaya konulmadan önce Mehmet Rahmi Bey söz alarak bir açıklama yapmıştır. Söz konusu açıklamada adı geçen kanunun yürürlükte olan maddelerinin aynen Muvazene-i Umumiye Kanununa nakledilmesine gerek olmadığına dikkat çekmiştir. Maddenin eklenmesinde bir fayda görülüyorsa da maddenin karışıklığa neden olabilecek yönünün düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir. Zira o Usulü Muhasebe-i Umumiye Kanununun 17. maddesinin esas teşkil ettiğini düşünmekte ve maddeyi şöyle izah etmekteydi:

Muvazene-i Maliye Kanunuyla verilen mezuniyetin haricinde olarak her ne nam ile olursa olsun Hazinei Devlet nam ve hesabına bilvasıta veya bilvasıta teklif cibayeti sureti katiyede memnu olup, hilafında emir verenlerle tahsil müzekkeresi tastir ve tarifeler tanzim veya fiilen tahsilât icra edenler ceza kanununun madde mahsusası mucibince mücazat olunur. Nisbeti kanuniye haricinde tahsilât icra edenler hakkında da aynı ceza tatbik olunur (TBMM ZC, 1341/1925, s. 297).

Mehmet Rahmi Bey açıklamalarının devamında görüşülen maddede “Muvazene-i Umumiye Kanunu ile tahtı mezuniyette bulunmayan kâffe rûsum ve tekâlifin tarh ve tahsili memnu olup, bunun haricinde her ne nam ve suretle olursa olsun, tarh ve cibayeti tekâlif hakkında emir ita edenler takibatı kanuniyeye tabi tutulur” denildiğine vurgu yapmıştır. Bu nedenle ona göre maddede “hazinei devlet nam ve hesabına mahsus olan tekâlif olmak lazım gelir” ibaresinin yer alması gerekmekteydi. Bundan dolayı bir karışıklığa mahal vermemek için görüşülen maddenin kaldırılması ya da Muvazene-i Umumiye Kanunundaki ibarenin “Hazinei devlet nam ve hesabına” şeklinde değiştirilmesi icap etmekteydi. Konuşmasının devamında ise ilgili maddenin şimdiye kadar bir engel teşkil etmemesinin ileride de etmeyeceği anlamına gelmediğini ifade etmiştir. O dönemde Nafia Vekili (Bayındırlık Bakanı) olan Süleyman Sırrı (Aral) Bey, aynı maddenin bütün Muvazene-i Umumiye Kanunlarında bulunduğunu söyleyerek maddenin kaldırılmaması gerektiğini söylemiştir. Daha sonra Mehmet Rahmi Bey'in takriri oylamaya konulmuş fakat kabul edilmemiştir. Mehmet Rahmi Bey ikinci takririni yani “Hazinei devlet nam ve hesabına” ibaresinin 25. maddeye ilave edilmesini istemiş ve encümen de bunu uygun görmüştür. Ardından yapılan oylamada Mehmet Rahmi Bey'in verdiği şifahi takrir kabul edilmiştir (TBMM ZC, 1341/1925, s. 297-298).

“Orduda müstahdem küçük zabitan maaşatı hakkında 1/691 numaralı Kanun lâyihasının” TBMM'de görüşülmesi sırasında da Mehmet Rahmi Bey'in bir takrir verdiği görülmektedir. Bu dönemde Müdafaa-i Milliye Vekili olan Recep (Peker) Bey, ilgili kanunun hükümet tarafından belirtilen birinci, ikinci ve üçüncü maddelerinin müzakere edilmesini teklif etmiştir. Yapılan oylamada teklifin görüşülmesi kabul edilmiştir. “Küçük Zabitan Maaşatı Hakkında Kanun”un (648 nolu Kanun ve Ekleri) görüşülmesi sırasında söz alan Mehmet Rahmi Bey, bu kanunun 4. maddesinin kaldırılması yönünde bir takrir vermiştir. Sözü edilen kanunun 4. maddesi “Küçük zabıt olarak on sene ifayı vazife ile terhis olanlara mükâfatı nakdiye olarak üç yüz

lira verilir ve memuriyete talip bulunanlar da devair ve müessesatı askeriyede tercihan istihdam edilirler” şeklinde idi (TBMM ZC, 1341/1925, s. 416-417).

Mehmet Rahmi Bey, Muvazene-i Maliye Encümeninin tadilinde dördüncü maddenin ikinci fıkrasında “Memuriyete talip bulunanlar devair ve müessesatı askeriyede tercihan istihdam edilirler” ibaresinin yer aldığını, hükümetin teklifinde de “Devair ve müessesatı askeriyeye ve mülkiyede tercihan istihdam edilirler” denildiğini, dolayısıyla her iki halde de belirtilen fıkranın kaldırılmasını teklif edeceğini söylemiştir. Zira devair ve müessesatı devlete tayin edilebilmek için belli bir süre hususi hizmette bulunmak gerekmektedir. Hizmette bulunulan süre içerisinde ise bu memuriyete tayin edileceklerin hangi şartlara tabi olacakları belirlenmiştir. Mehmet Rahmi Bey, küçük zabıt olarak on sene hizmet edenlerin belirlenmiş şartlara sahip olmaları durumunda tayinlerinin yapılabileceğini ifade etmiştir. Dolayısıyla ona göre sözü edilen ibarenin 4. maddeye eklenmesine gerek yok idi. Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey de söz alarak Mehmet Rahmi Bey'in ifadelerine katıldığını belirtmiştir. Ardından Mehmet Rahmi Bey, 4. maddenin “Ve memuriyete talip bulunanlar da devair ve müessesatı askeriyede tercihan istihdam edilirler” fıkrasının kaldırılmasına yönelik olan tavrını TBMM Başkanlığına sunmuştur (TBMM ZC, 1341/1925, s. 418). Tavrı oylamaya sunulacağı sırada Mehmet Rahmi Bey, yalnız “müessesatı askeriyeye” kısmı kalmak şartı ile tavrını geri çekmiş ve tavrı, bu hali ile yapılan oylamada kabul edilmiştir (TBMM ZC, D: 2, C: 18, İ: 109, 22.04.1341/1925, s. 418).

Mehmet Rahmi Bey'in verdiği tavrılardan bir diğeri de *Ruznamenin 43. maddesini teşkil eden ve damızlık ve çift elverişli hayvanat vesaire hakkındaki 11 Nisan 1334 tarihli kanunun ilgasına dair olan kanun teklifinin müstaceliyetle müzakeresine dair olanı* idi (TBMM ZC, 1341/1925, s. 388-389). Mehmet Rahmi Bey TBMM Başkanlığına sunduğu tavrında şu ifadelerle yer vermiştir: “Ruznamenin 43 ncü maddesindeki damızlık ve çift elverişli hayvanatı bakariye vesairenin sureti muhafazası hakkındaki 11 Nisan 1334 tarihli kanunun ilgasına dâhil olup üç maddeden ibaret ve memleketin iktisadiyatıyla alakadar olan teklifi kanununun müstacelen ve şimdi müzakeresini teklif eylerim” (TBMM ZC, 1341/1925, s. 431).

Mehmet Rahmi Bey'in vermiş olduğu tavrın neticesi ve görüşülüp görüşülmediği hakkında TBMM Zabıt Ceridelerinde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Diğer taraftan Mehmet Rahmi Bey, “Aşarın ilgasiyle yerine ikame edilecek vergi hakkında kanun”un (552 nolu Kanun ve Ekleri) görüşülmesi sırasında ilgili kanunun 3. maddesinin değiştirilmesi yönünde de bir tavrı vermiştir. Mehmet Rahmi Bey tavrında; 3. maddenin tütün hakkındaki fıkrasının “tütün mahallinde; iskele rayıcı” şeklinde değiştirilmesini teklif etmiştir (TBMM ZC, 1341/1925, s. 75). Tavrını açıklamak üzere söz alan Mehmet Rahmi Bey üçüncü maddedeki malzemeler içinde yalnızca tütünün istisna edildiğini belirtmiştir. İlgili maddede tütünün satış anında vergiye tabi tutulduğunu, dolayısıyla bu durumun belirsizlik yarattığının altını çizmiştir. Sadece tütünün yetiştirildiği yerde satılmadığına dikkat çeken Mehmet Rahmi Bey, tütünün ya İstanbul piyasasına ya da Avrupa piyasasına sevk edilerek, zürra yani çiftçiler hesabına orada satıldığını ifade etmiştir. Dolayısıyla ona göre tütünün de bahsi geçen maddede belirtilen diğer malzemeler gibi ihraç anında mahalli iskelelerindeki rayıcı üzerinden vergiye tabi tutulması gerekmektedir. Fakat Mehmet Rahmi Bey'in tavrının görüşülmesi hususuna yönelik olarak yapılan oylamada tavrın görüşülmesi kabul edilmemiştir (TBMM ZC, 1341/1925, s. 75-77).

TBMM'de “İnşa edilmekte olan Devlet Demiryollarının mürur ettiği arazinin istimlakı hakkında (1/972) numaralı kanun layihasının” görüşülmesi sırasında Mehmet Rahmi Bey söz alarak layihaya yönelik şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

İnşa edilmekte olan Devlet Demiryollarının güzergâhına tesadüf eden arazi ve emlakın sureti istimlakı hakkında hükümetçe teklif edilen layihanın ağırlığı Dâhiliye Encümenince oldukça tadil edilmiştir. Fakat Encümenin gösterdiği şekil de yine bu emlakın, bu arazinin değer parasından noksanıyla istimlakı manasını mutazammındır ve bunun için hükümetçe

gösterilen esbab-ı mucibeyi bendeniz kanaatimce varit göremedim. Hukuki tasarrufiye, Teşkilatı Esasiye Kanunumuzun tahtı zimanındadır. Değer parası peşin verilmedikçe istimlak olunamayacağı Teşkilatı Esasiye Kanunumuzun 74 ncü maddesinde [Kili & Gözübüyük, 2000, s. 135] musarrahtır. Bunun için Demiryolu güzergâhına tesadüf etmek itibariyle kıymetleri artacağından dolayı bu istimlak için fazla para verilmek lazım geldiği ve bunun için ise hazinenin tahammülü olamayacağı serd olunuyor. Hâlbuki fazla para vermek zarar ise bu zararın umuma şâmil olması iktiza eder. Çünkü şimendifer müessesatının menafii hususi değildir, umumidir (TBMM ZC, 1926, s. 278).

Mehmet Rahmi Bey'in izahatından sonra Dâhiliye Encümeni adına Münir Bey, demiryollarının memleket için elzem olduğunu ve istimlakin bir an önce gerçekleştirilerek, demiryollarının yapımına başlanması gerektiğini belirtmiştir. Dolayısıyla kanun layihasının kabulünü istemiştir. Yine Süleyman Sırrı (İçöz) Bey, Ankara mebusu İlhan Bey, Çorum mebusu İsmail Kemal Bey ve Malatya mebusu Reşit Bey'in kanunun kabulü yönündeki konuşmalarından sonra Mehmet Rahmi Bey, teklifini vermiştir. Söz konusu teklifte ilgili kanun layihasının 1924 Anayasasının 103. maddesine (Kili & Gözübüyük, 2000, s. 141) aykırı olduğunu dolayısıyla kabul edilmemesi gerektiğini belirlemiştir. Yapılan oylamada Mehmet Rahmi Bey'in ret teklifi kabul edilmemiş (TBMM ZC, 1926, s. 279) ve görüşülen kanun layihası "Devlet demiryolları istimlak kanunu" (929 nolu Kanun ve Ekleri) şeklinde kabul edilmiştir.

TBMM'de hasarzedeler bankası teşkili hakkındaki kanun teklifinin görüşmeleri sırasında Mehmet Rahmi Bey, yedi arkadaşı ile birlikte bu kanunun reddi yönünde bir tahrir vermiştir. Sözü edilen kanun teklifinin hasarzedelerin aleyhinde olduğunu ifade eden Mehmet Rahmi Bey, tahririni şu şekilde izah etmiştir:

8 Teşrin-i Sani [8 Kasım] 1339 [1923] tarihli Mübadele İmar ve İskân Kanununun on birinci maddesinde "tahrip edilen yerlerin ve iskân mıntıklarının imarını temin için devletçe irae olunacak teminat mukabilinde bir imar bankası tesisine Mübadele ve İmar ve İskân Vekâleti mezundur" diye bir şey vardır. Fakat bu banka devletçe irae olunan teminatla yapılacaktır. Halbuki bu emval, devletin malı değildir. 15 Nisan 1341 tarihinde, yani bundan beş, altı gün evvel kabul ettiğimiz kanunla bu emvali, yani gayri mübadillerden metruk olan emvali gayrimenkuleyi, esnayı harpte mutazarır olan eşhasa vermişizdir. Aynen temlik ve tevzi edilmeyip hükümetçe bilmüzayede satılarak esmanının hasarzedegahına zararları ile mütenasiben tevzi edilmek üzere ziraat bankalarında faizle tenmiye edilmesini kabul etmiştik... Bu kanun hasarzedeganın lehinde değildir. Bilakis hasarzedegahının aleyhindedir. 15 Nisan 1341 tarihinde kabul ettiğimiz kanun, gayri mübadillerden metruk olan bütün emlakın tamamı kıymetini hasarzedenin zararlarına karşı devrettiği halde şimdiki kanun yalnız 1331 senesindeki kıymeti mukayyedeleri esmanı namına bankaya karşı borçlanacaktır (TBMM ZC, 1341/1925, s. 436-437).

Mehmet Rahmi Bey geçen süre zarfında sözü edilen emvali gayrimenkulenin değerinin azalacağını belirtmiş ve bu kanun teklifinin hasarzedelerin hukukuna aykırı olduğuna vurgu yapmıştır. Mehmet Rahmi Bey ve yedi arkadaşının vermiş olduğu tahrire yönelik yapılan oylama kabul edilmiş yani kanun teklifi reddedilmiştir (TBMM ZC, D: 2, C: 14, İ: 109, 22.04.1341/1925, s. 436-437). Hasarzedeler Bankası kanun teklifi Mehmet Rahmi Bey dâhil olmak üzere bazı mebusların muhalif yaklaşımı, dönemin mali sorunları ve Mübadele Sözleşmesinin bağlayıcı maddeleri nedeniyle hayata geçirilememiştir (Ceylan, 2022, s. 345-350).

Mehmet Rahmi Bey'in "Eczacılar ve eczaneler hakkında 1/892 numaralı kanun layihası"nın (TBMM ZC, 1927, s. 379) görüşülmesi sırasında layihanın 19. maddesine yönelik bir tahrir verdiği görülmektedir. Layihanın 19. maddesi "Nüfusu on binden aşağı olan kasabalar ve karyelerde veya şehir ve kasabalar hududu içinde bulunmakla beraber şehir ve kasabalardan müstakil olarak bulunan mahallerde bir eczahane açmağa müsaade olunup nüfusu on binden yukarı olan mahallerde beher on bin nüfusa kadar bir eczahane açılabilir. Nüfus miktarı mahalli

nüfus idarelerinden alınacak malumata nazaran tayin olunur.” şeklinde idi. Mehmet Rahmi Bey verdiği takdirde “bu maddenin şehir, kasaba ve köylerimizin nüfusu vaziyetleriyle irtibatına binaen bir kere de Sıhhiye ve Dâhiliye Encümenlerince müştereken tetkik ve müzakere edilmesini” teklif etmiştir. Ancak teklif kabul edilmemiştir (TBMM ZC, 1927, s. 407). Mehmet Rahmi Bey verdiği kanun teklifleri ve takrirlerinin yanı sıra TBMM toplantılarında iç işlerine, askeri ve sosyal, iktisadi ve hukuki konulara yönelik yapmış olduğu konuşmalar ile ülke meselelerinin çözümüne katkı sunmaya çalışmıştır.

1.2. Konuşmaları

Mehmet Rahmi Bey, daha önce de ifade edildiği gibi TBMM Genel Kurul toplantılarında 22 farklı konuda 60 konuşma yapmıştır (Öztürk, 1994, s. 757). Konuşmalarından hareketle ülke meselelerine ve bireylerin sahip olduğu hak ve hürriyetlerine yönelik yaklaşımını anlamak mümkündür. Mehmet Rahmi Bey, “Hilafetin ilgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki haricine çıkarılmasına dair teklifi Kanuni”nin görüşüldüğü ve buna yönelik fikir tartışmalarının yaşandığı sırada her mebusun kendi fikrini özgürce ifade edebilmesinden yana bir tavır sergilemiştir. İkinci Dönem TBMM'deki bağımsız mebuslardan biri olan Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey'in bahsi geçen kanuna yönelik değerlendirmelerine bazı mebuslar tepki göstermiştir. Zeki Bey, ilgili kanunun kabul edilmesi için zamana ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Cumhuriyetin müdafilerinden biri olduğunu ifade eden Zeki Bey, milletin vekili olduğunu dolayısıyla milletin kürsüsünden düşüncelerini korkusuzca söyleyebileceğini belirtmiştir. Mecliste kendisine Damat Ferit Bey'in adamı olduğu, Damat Ferit Bey'e jurnal verdiği ithamlarında bulunulmuştur. Cebelibereket mebusu İhsan Bey'in Zeki Bey'e yönelik “Damat Ferit Paşa'ya jurnal vermiş adi bir adamsın” ifadesi üzerine Mehmet Rahmi Bey, “Efendim mebus adi adam olamaz rica ederim” diyerek hem tartışmanın büyümesini önlemiş hem de kişilerin düşüncelerini özgür bir şekilde ifade edebileceğine dolayısıyla buna saygı duyulması gerektiğine dikkat çekmiştir (TBMM ZC, 1340/1924, s. 31).

“1341 [1925] senesi Muvazene-i Umumiye Kanun layihası”nın görüşüldüğü sırada Mehmet Rahmi Bey söz alarak bir soru sormuştur. Mübadele Anlaşması çerçevesinde Türkiye'den Yunanistan'a giden Rumların millete birçok borç bıraktığını dile getiren Mehmet Rahmi Bey, alacaklıların mahkemelere müracaat ettiğini, hatta ilam aldıklarını ve bu ilamların kesbi katiyet ettiğini söylemiştir. Dolayısıyla bu kişiler taleplerinin yerine getirilmesini istemekteydi. Fakat Rumların bıraktıkları emvali gayrimenkule hazineye intikal etmemişti. Hazineye intikal etmiş olsa dahi mübadeleden gelecek olanlara verilecekti. Bu nedenle sözü edilen kişilerin talepleri yerine getirilememiş, milletin hak ve hukuku sürüncemede kalmıştı. Mehmet Rahmi Bey, izahatını yaptıktan sonra Adliye Vekilinden bu meselenin nasıl çözüleceği hususunda açıklama yapmasını istemiştir. O dönemde Adliye Vekili olan Mahmut Esat Bey bu soruyu Maliye Vekilinin cevaplayacağını söylemiştir. Bunun üzerine Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Bey bahsi geçen meselenin Meclisin vereceği karara göre açıklığa kavuşacağını ifade etmiştir (TBMM ZC, 1341/1925, s. 264-265).

TBMM'de “Kanunu Cezanın bazı mevadının tadili hakkında 1/543 numaralı kanun layihası”nın görüşüldüğü sırada Kanunu Cezanın 65. maddesinin yerine “Bir kimse umumun görebileceği bir mahalde tahkir kasdıyle Türk sancağını veyahut Devletin armasını vesair alameti hâkimiyetini kaldırır veya şak veya tahrip veya suveri saire ile tezlil ederse altı aydan iki seneye kadar hapsolünür” ibaresinin konulması üzerine Mehmet Rahmi Bey bir soru sormuştur. İlgili maddeye “Vesair alameti hâkimiyet” fıkrasının eklendiğini, bunun madde-i asliyede olmadığını, eklenen fıkranın açıklığa kavuşturulması gerektiğini söylemiş ve “Vesair alameti hâkimiyet” ifadesi ile nelerin kastedildiğine yönelik soru sormuştur (TBMM ZC, D: 2, C: 18, İ: 104, 16.04.1341/1925, s. 101-102). Söz konusu soru üzerine hâkimiyet alametleri hususunda bazı mebuslar fikirlerini beyan etmiş fakat soruya hükümetin cevap vermesi istenmiştir. Adliye Vekili

Mahmut Esat Bey bir milletin hâkimiyetini temsil eden birçok şeyin olduğunu ve bunların hepsinin birer birer sayılamayacağını belirtmiştir. Sancak, arma, fırka bayrağı, nişan ve istiklal madalyaları gibi şeyler milletin hâkimiyet alametleri olarak zikredilebilir diyen Mahmut Esat Bey, bunlara benzer milletin hâkimiyetini temsil eden daha birçok şeyin olabileceğini dolayısıyla bunların hepsinin kanuna konulmasına imkân olmadığını söylemiştir. Mahmut Esat Bey'in izahatından sonra söz alan Mehmet Rahmi Bey, ceza kanunlarında yer alacak ifadelerin kapsamının ve sınırlarının eksiksiz ve doğru belirlenmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Encümen ve Adliye Vekilinin bunu tam anlamıyla yapamadığını ileri süren Mehmet Rahmi Bey, Adliye Vekilinin beyan ettiği misallerin birer suç unsuru olarak bir ceza tahdidi altında kanuna konulmasının doğru olmadığını ifade etmiştir. Hâkimiyet alametleri ile nelerin kastedildiğinin detaylı bir şekilde belirtilmesi gerektiğini dile getiren Mehmet Rahmi Bey, hâkimlerin bu alametleri nasıl tayin edeceğine dikkat çekmiştir. İlgili maddedeki ibarenin belirsiz olduğu dolayısıyla kaldırılması gerektiği yönünde teklif vermiştir. Fakat Mehmet Rahmi Bey'in teklifi kabul edilmemiştir (TBMM ZC, 1341/1925, s. 102-103).

Mehmet Rahmi Bey'in TBMM Genel Kurulunda yaptığı konuşmaların öne çıkanlarından biri de "Memurun maaş kanunu"na yöneliktir. Bu kanunun 6. maddesinin düzeltilmesine yönelik bir teklif vermiştir. Bahsi geçen maddede şu ifadeler yer almaktaydı:

Nakil ve tahvilleri vuku bulan memurine, keyfiyeti tahvillerinin kendisine veya dairesi amirine tebliğine kadar o memuriyete muhassas maaş ve tahsisatları tam verilir. Munfasıl oldukları vazafin ifası mensup olduğu daire tarafından resmen tebliğ olunanlara ve keza maaş ve tahsisatlarının tamamı verilir. Bu takdirde, ikinci maddede yazılı müddetler haleflerinin vürudu tarihinden itibaren cereyan eder (TBMM ZC, 1927, s. 124).

Mehmet Rahmi Bey "6. maddedeki (veya dairesi amirine) ibaresinin tayyını ve (kendisine) kelimesinin (kendilerine) şeklinde tashihini teklif" etmiş ve teklifi kabul edilmiştir (TBMM ZC, D: 2, C: 33, İ: 76, 18.06.1927, s. 125). Aynı kanunun 18. maddesine yönelik de değerlendirmeler yapan Mehmet Rahmi Bey'in bu maddenin son fıkrasında yer alan "Mevkuf olanlar beraat dahi etseler mevkuf kaldıkları zaman için kendilerine bir şey verilmez" ifadesinin "Mevkuf olanların tahkikat veya muhakeme neticesinde men'i muhakeme veya beraat veyahut ademi mesuliyet kararı alırlarsa haklarında 17. madde hükmünce muamele olunur" şeklinde düzeltilmesini teklif etmiştir. Fakat teklifi kabul edilmemiştir (TBMM ZC, 1927, s. 133).

"1927 senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu layihası"nın görüşmeleri sırasında söz alarak bir soru sormak istediğini belirten Mehmet Rahmi Bey, "Gümüşhane vilayetinde geçen sene icare-i zemin namıyla yeni otlakiye rüsumu olarak bir vergi tahsil edilmiştir. Bundan Maliye Vekâleti haberdar edilmiştir." diyerek buna karşı ne tür bir önlem alındığı yönünde izahat istemiştir (TBMM ZC, 1927, s. 187-188). Ayrıca Gümüşhane vilayetindeki otlakiyelerden otlakiye vergisi alındığını, geçen sene bu tür otlakiyelerin Trabzon ve Gümüşhane vilayetlerinde ihaleye çıkarıldığını ancak kabul edilen kanundan dolayı Trabzon'da kanuna riayet edilerek ihalenin feshedildiğini belirtmiştir. Diğer taraftan Gümüşhane'de bu verginin alınmaya devam edildiğine dikkat çekmiştir. Sözü edilen vergi Gümüşhane vilayetinde icare-i zemin namına tahvil edilmiştir. Koyun ile keçiden alınan miktar belirtilmeden 800 liraya mültezime ihale edilen vergi, bu icare-i zemin adı altında alınmıştır. Bilindiği gibi ormanlık alanlardan sadece orman vergisi alındığını dile getiren Mehmet Rahmi Bey, ormanlık alanlardan ticare-i zemin vergisi alınması için özel kanun çıkarılması gerektiğini ifade etmiştir. Bahsi geçen verginin Trabzon'da alınmaması için Maliye Vekâletinin bir emri olduğunu, fakat aynı verginin Gümüşhane'de alındığını söylemiş, dolayısıyla alınmaması gerektiğini vurgulamıştır. O dönemde Trabzon mebuslarından biri olan Hasan (Saka) Bey de bu verginin iptal edilmesi ve Trabzon'da olduğu gibi Gümüşhane'de de mültezimin halktan topladığı vergileri sahiplerine iade etmesi gerektiğini dile getirmiştir. Zira belirtilen vergi Meclis tarafından ilga edilmiştir. Mehmet Rahmi Bey'in Meclis gündemine taşımış olduğu husus

Meclis tarafından kabul edilmiştir. Böylece söz konusu verginin Gümüşhane'de de alınmaması ve daha önce mültezim tarafından toplanan vergilerin hak sahiplerine iade edilmesi kararlaştırılmıştır (TBMM ZC, 1927, s 189).

Mehmet Rahmi Bey'in TBMM'de yaptığı konuşmalarından biri de “Kazanç Vergisine munzam idare-i hususiye ve belediye hisseleri hakkında 1/916 Kanun layihası”na yöneliktir (TBMM ZC, 1926, s. 647). Layiha, “Kazanç Vergisine Munzam Vilayat İdare-i Hususiyeleri ve Belediye Hisseleri Hakkında Kanun” şeklinde görüşülmeye başlanmış ve görüşmeler sırasında Mehmet Rahmi Bey söz alarak, bu vergilerin ne suretle tahsil edileceğine yönelik kanunda açıklık olmadığını söylemiştir. Ayrıca daha önce maliye tahsildarları tarafından toplandığını şimdi ise ne suretle tahsil edileceğini sormuştur. Bunun yanı sıra Mehmet Rahmi Bey aynı kanuna 3. madde olarak eklenmesi için “Bu munzam resimler Maliye tahsildarları tarafından tahsil olunarak, ait olduğu dairelere verilir” şeklinde bir taksir vermiş fakat taksir mütalaaya alınmamıştır (TBMM ZC, 1926, s. 649).

TBMM'de “İskân Kanunu”nun (885 nolu Kanun ve Ekleri) görüşmeleri sırasında 3. maddesinde belirtilen iki hususta açıklama yapılmasını talep etmiştir. İlgili maddede şu ifadeler yer almaktaydı:

Dâhili memleketteki seyyar aşiretlerle alelumum göçebelerin ve sıhî esbap dolayısıyla nakli icap eden veya ormanlar dâhilinde vasıtai maişetten mahrum bulunan köylerin münasip ve müsait mahallere nakil ve iskânları ve evleri çok dağınık olan bazı köylerin münasip merkezler etrafında teksifi ve casusluklarından şüphelenilen eşhasın hudutlardan uzaklaştırılması, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla Dâhiliye Vekâletince icra edilir (TBMM ZC, 1926, s. 649).

Mehmet Rahmi Bey bu maddede belirtilen nakil muamelesinin köy halkının rıza ve muvafakati ile mi yoksa hükümet tarafından mı yapılacağı hususunun açıklığa kavuşturulmasını istemiştir. Yine casusluklarından şüphelenilen kişilerin hudutlardan uzaklaştırılması hususunun bir şüphelen üzerine mi yoksa mahkemelerden hüküm alınarak mı gerçekleştirileceği konusunda açıklama yapılmasının gerekli olduğunu vurgulamıştır. Dâhiliye Vekili Cemil Bey, Mehmet Rahmi Bey'in belirttiği hususlara verdiği cevapta ormanlar dâhilinde ve memleketin bazı bölgelerinde geçim sıkıntısı yaşanan köylerin daha elverişli bölgelere nakledileceğini ve halkın da daha iyi geçinebileceği şartlara sahip yerlere nakledilmeyi isteyeceğini söylemiştir. Diğer hususa yönelik ise hudutlar üzerinde, hudutların haricindeki çeşitli teşkilatlarla temas kuran ve onlara muhbirlik eden fakat tespit edilemeyen kişilerin bulunmasının mümkün olduğunu belirtmiştir. Bu kişilerin hudutlardan içeri girmesini önlemek amacıyla bahsi geçen ibarenin konulduğunu ifade etmiştir (TBMM ZC, 1926, s. 649-650).

2. TBMM'de Muhalefetin Doğuşu ve Yeni Parti Oluşum Sürecindeki Faaliyetleri

Birinci Meclise hâkim olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti içerisinde yer alan mebusların temel amacı, vatan topraklarını kurtarmak ve bağımsız bir devlet kurmaktır. Mebuslar arasında farklı siyasi akım ve fikirlere sahip kişiler yer almasına karşın bahsi geçen amaç onların aynı paydada birleşmelerini sağlamıştı. Fakat geniş tabanlı ve kozmopolit bir yapıya sahip olan Birinci Mecliste (Tanör, 2022, s. 231-246) fikir ayrılıklarının 1920 yılının ortalarından itibaren kendini gösterdiği ve 1920 yılı sonlarında ise zümre, fırka adı altında ortaya çıktığı görülmektedir. TBMM'de Mustafa Kemal Paşa'ya yakın olanlar tarafından 13 Eylül 1920'de yine Paşa'nın imzasıyla Meclis Başkanlığına sundukları Halkçılık Programının “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu” olarak benimsenmesinin ardından söz konusu düşünce ayrılıklarının daha da belirginleştiği ve Meclis içerisindeki hizipleşmelerin arttığı görülmektedir (Güneş, 2009, s. 205). Bu süreçte Mecliste herhangi bir konuya yönelik ortaklaşa çalışılması ve karar alınması oldukça zorlaşmıştı. Çok basit konularda bile oylar dağılmakta ve Meclis işin içinden çıkamamaktaydı. Bu duruma bir çözüm bulmak amacıyla Mecliste bazı grupların teşkil edilmesi düşünülmüştü. Fakat kurulmuş olan

gruplar birbirleri ile yarışmaya başlamış ve Mecliste bir kargaşa ortamının doğmasına sebep olmuşlardı (Atatürk, 2017, s. 463-464).

Mustafa Kemal Paşa sözü edilen durumun önüne geçmek için bazı mebuslar ile görüşerek Meclis içerisinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adı altında bir grup kurulmasına karar vermiştir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu 10 Mayıs 1921'de kurulmuş ve Mustafa Kemal Paşa grup başkanlığına seçilmiştir (Demirel, 2003, s. 215-223). Birinci Grup içerisinde yer alan muhalif mebusların 1922 yılının Temmuz ayına kadar bu çatı altında muhalefetlerini sürdürdükleri görülmektedir. 1922 yılı Temmuz ayı içerisinde ise İkinci Grup kurularak muhalif mebuslar TBMM bünyesinde örgütlü bir şekilde muhalefet edebilme imkânına kavuşmuştur (Güneş, 2009, s. 205-214). Birinci Mecliste muhalefetin ortaya çıkmasının muhtelif sebepleri bulunmakla birlikte Mustafa Kemal Paşa, muhalefetin 1921 Anayasasından sonra yoğunluk kazandığına vurgu yapmıştır (Atatürk, 2017, s. 464). Esasen muhalif mebuslar 4 Kasım 1920'de vekillerin seçimi ile ilgili yapılan değişikliği de eleştirmiştir. Zira bu değişikliği Meclis üstünlüğü ilkesinin aleyhine bir değişiklik olarak değerlendirmişlerdir (Demirel, 2003, s. 178-184).

Saltanatın kaldırılması hususunda Meclis içerisindeki mebuslar arasında bir mutabakat sağlandığı görülmektedir. İkinci Grubun muhalefetinin en yoğun olarak hissedildiği dönem Lozan Barış görüşmeleri sürecine denk düşmektedir. Gerek Misak-ı Milli'de belirtilen ilkelere ödün verilmemesi gerekse Ali Şükrü Bey'in ortadan kaybolması ve bir süre sonra öldürüldüğünün anlaşılması hususunda, muhalif mebuslar tarafından hükümete sert eleştiriler yöneltilmiştir. Sözü edilen süreçte seçimler yenilenmiş ve açıklanan sonuçlara göre İkinci Grupta yani muhalif kanatta yer alan hiçbir mebus İkinci Dönem TBMM'ye girememiştir (Demirel, 2003, s. 584). Çalışmanın konusunu teşkil eden Mehmet Rahmi Bey aldığı 547 adet oy ile daha önce de ifade edildiği gibi İkinci Dönem TBMM'ye Trabzon mebusu olarak katılmaya hak kazanmıştır.

TBMM'de muhalefetin dozajını arttıran iki önemli konu cumhuriyetin ilanı ve hilafetin kaldırılması olarak öne çıkmıştır. Sözü edilen bu iki mesele muhalifleri birbirlerine daha da yakınlaştırmıştır (Atatürk, 2017, s. 654). Bu gelişmelerden önce 7 Aralık 1922'de Mustafa Kemal Paşa Ankara'da basına verdiği demeçte barış temin edildikten sonra Halk Fırkası adı ile bir parti kurma amacında olduğunu söylemiştir. Partinin, Birinci Grubunun bir fırkaya dönüştürülmesi yoluyla kurulacağını açıklamıştır. Nitekim İkinci TBMM'nin açılmasından sonra 9 Eylül 1923'te Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu, Halk Fırkasına dönüştürülmüştür (Demirel, 2003, s. 487, 492, 219).

Gerek 1924 Anayasasının görüşmeleri sürecinde gerekse İkinci TBMM'de yoğun bir muhalefetin varlığından söz etmek mümkündür. Muhtelif gerekçelere dayanan bu muhalefetin önemli bir nedeni de Mustafa Kemal Paşa ile bazı mebuslar arasında kişisel anlaşmazlık ve çekişmelerin bulunmasıydı. Halk Fırkası içerisindeki muhalefet ve huzursuzluk ve özellikle 20 Ekim 1924'te mübadil ve muhacirlerin yerleştirilmesi konusunda TBMM'de yapılan tartışmalar ile bazı askerlerin askerlik mesleğinden istifa ederek Meclise katılmaları yeni bir partinin kurulacağını işaretleri olarak görülmekteydi. Nitekim istifalarından bir süre sonra Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşları olan Kazım Karabekir Paşa ve Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın başını çektiği mebuslar 17 Kasım 1924'te Kazım Karabekir Paşa başkanlığında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurmuştur (Demirel, 2014, s. 72-73; Aksoy, 2023, s. 211).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kuruluncaya kadar Mehmet Rahmi Bey'in etkin bir siyasi faaliyeti olduğunu söylemek güçtür. Ancak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulmasından sonra TBMM'de yer alan Trabzon mebuslarından Mehmet Rahmi Bey ve Ahmet Muhtar Bey bu fırkaya katılmış ve partinin Trabzon'daki teşkilatlanmasında önemli bir rol oynamışlardır. Bu iki ismin Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisine katılmalarının çeşitli sebepleri olduğu söylenebilir. Ancak Erzurum Kongresinde Mustafa Kemal Paşa ile Trabzon delegeleri arasında fikir ayrılığının yaşanması, bunların en önemlilerinden biri olarak öne çıkmıştır.

Bir diğeri ise Birinci TBMM'de İkinci Grup içerisinde yer alan ve Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarına karşı muhalif bir tavır sergileyen Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi olayıdır. Zira Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi (Akbal, 2008, s. 427-438) ve bunun sorumlusu olarak Mustafa Kemal Paşa'nın görülmesi, Trabzon'da siyasi tansiyonun yükselmesine sebep olmuştur (Usta, 1994, s. 27).

Trabzon mebuslarından bazıları sözü edilen gelişmelerin de etkisiyle yeni bir partinin kuruluşuyla muhalefetlerini bu parti içerisinde sürdürmek istemiştir. Bu kapsamda Halk Fırkasından istifa eden Ahmet Muhtar Bey ve Mehmet Rahmi Bey Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına katılmıştır. Bu iki mebusun istifaları Trabzon'da coşkuyla karşılanmış ve büyük bir yankı uyandırmıştır. Hatta Trabzon'dan, Sürmene'den, Maçka ve Akçaabat'tan birçok seçmen Ahmet Muhtar ve Mehmet Rahmi Beylere telgraf çekerek, "vicdanlarının sesine uyarak Halk Fırkasından ayrıldıkları" için onları tebrik etmiştir. Mebuslar da seçmenlerin tebrik ve takdirlerini karşılıksız bırakmamış, cevabi telgraflarında onlara, hürmet ve teşekkürlerini iletmışlerdir (Usta, 1994, s. 27-28). Trabzon'da yayımlanan İstikbal Gazetesi bahsi geçen mebusların istifaları ve yeni partiye katılmalarına yönelik bilgiler vermekte ve siyasette birbirlerini kontrol edecek fırkalara ihtiyaç duyulduğuna dikkat çekmekteydi. Gazetede millet hâkimiyetinin bu şekilde tesis edilebileceği dile getirilmekteydi (Yeni Fırka, 1925).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulduktan sonra ülke çapında olduğu gibi Trabzon'da da partinin teşkilatlanma çalışmalarına başlanmıştı. Fırkanın Trabzon merkez teşkilatının açılışı Uzun Sokak'taki İsviçre ve Belçika Konsolosluklarının da bulunduğu üç katlı binada yapılacaktır. Trabzon'un ileri gelenlerinin ve halkın büyük bir ilgi gösterdiği açılış 23 Ocak 1925'te gerçekleştirilmiştir. Merkez teşkilatının açılmasından sonra ise ilçe ve nahiye teşkilatlarının kurulması çalışmalarına başlanmıştır (Usta, 1994, s. 27). Trabzon'da muhalif kesimin büyük bir ilgi gösterdiği Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının, Şeyh Said İsyanının ardından çıkarılan Tahriri Sükûn Kanunu (578 nolu Kanun ve Ekleri) kapsamında "irticayı tahrik ettiği" gerekçesiyle 3 Haziran 1925'te hükümet tarafından kapatılmasına karar verilmiştir (Usta, 1994, s. 31).

Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kuruluş sürecine bakıldığında, Mehmet Rahmi Bey'in bu partiye katılmasına ve merkez teşkilatı açılış çalışmalarında yer almasına rağmen etkin bir siyasi figür olarak öne çıktığını söylemek güçtür. Bu bağlamda Trabzon'da öne çıkan isimler Faik Ahmet Bey, Hafız Mehmet Bey ve Ahmet Muhtar Bey olmuştur. Mehmet Rahmi Bey'in siyasi faaliyetlerine yönelik olarak kızı Mualla Eyüboğlu Anhegger ile yapılan söyleşiye de değinmek gerekmektedir. Söz konusu söyleşi de Mualla Hanım, Mehmet Rahmi Bey'in Serbest Cumhuriyet Fırkasına dâhil olduğunu dile getirmiş ve fırkaya katılma sebebini de "koyu bir Mustafa Kemalci" olmasına bağlamıştır. Fırkanın ileri gelenlerinden Ali Fethi (Okyar) Bey ve Mehmet Nuri (Conker) Bey'in Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşları olduğunu söyleyen Mualla Hanım, partiyi Mustafa Kemal Paşa'nın kurdurduğunu ifade etmiştir. Fakat bir süre sonra işlerin tersine döndüğü ve Mustafa Kemal düşmanlarının partiyeye sızdığı ileri sürülmüştür. Babası ile Mustafa Kemal düşmanlığının yan yana getirilemeyeceğini söyleyen Mualla Hanım, yapılan ağır itham ve suçlamalar karşısında Mehmet Rahmi Bey'in çok üzüldüğünü de sözlerine eklemiştir. Sözü edilen olaylardan sonra Mehmet Rahmi Bey'in İsmet (İnönü) Paşa'ya da çok yakındığını dile getiren Mualla Hanım, babasının İsmet Paşa'ya mektup yazdığını ve onun desteği ile memuriyette kalabildiğini belirtmiştir (Çandar, 2003, s. 34-35).

Sonuç

Trabzon'un önde gelen ailelerinden birine mensup olan Mehmet Rahmi Bey, hayatı boyunca devletin farklı kademelerinde muhtelif memuriyetlerde bulunmuştur. Birinci TBMM'de yer almayan Mehmet Rahmi Bey, Nisan 1923'te seçimlerin yenilenmesi kararından sonra yapılan seçimlerde aldığı 547 adet oy ile o dönemde TBMM'ye katılmaya hak kazanan yedi Trabzon

mebusundan biri olmuştur. Mehmet Rahmi Bey mebusluk kariyeri boyunca iki kanun teklifi ve üç tahrir vermiştir. Ancak bu üç tahririn yanı sıra TBMM Genel Kurulunda görüşülen kanun teklifleri sırasında verdiği tahrirleri de bulunmaktadır. Kanun tekliflerinden biri, tahrirlerinden ise sadece ikisi kabul edilmiştir. Mehmet Rahmi Bey'in TBMM'de etkin bir siyasi figür olarak öne çıktığını söylemek güçtür. Ancak kanun teklifleri, tahrirleri ve Meclis içerisinde yaptığı konuşmalardan hareketle onun ülke ve toplum meselelerine duyarsız kalmadığını ve sözü edilen meselelerin çözümüne yönelik öneriler sunduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra seçilmiş olduğu bölge halkının karşılaştığı problemlerin Mecliste gündeme getirilmesinde önemli bir rol oynadığı da bir gerçektir.

Birinci TBMM sürecinde temel amaç vatan topraklarının işgalden kurtarılması ve bağımsız bir devlet kurabilmektir. Geniş tabanlı ve birçok görüşün temsil edildiği bu Mecliste, farklı düşüncelere sahip mebuslar yer almasına rağmen ayrılığa düşülmemiş ve bahsi geçen amaç uğrunda topyekûn bir mücadele örneği sergilenmiştir. Askeri zaferin Lozan Barış Antlaşması ile taçlandırılması sonrasında esasen Meclis içerisinde var olan muhalefet daha belirgin bir şekilde kendini göstermiştir. Gerek Saltanatın kaldırılması gerek Cumhuriyetin ilanı gerekse Hilafetin ilga edilmesi Meclis içerisindeki muhalif seslerin birleşerek, yeni bir parti kurmasına neden olmuştur. Zira sözü edilen bu modernleşme hareketleri Meclis içerisindeki bütün mebuslar tarafından kabul görmemişti. Yeni bir partinin kuruluş nedenlerinden biri de elbette ki Mustafa Kemal Paşa ile bazı mebuslar arasında yaşanan kişisel çekişmeler ve anlaşmazlıklar idi. Kuruluşunda muhtelif gerekçelerin yer aldığı söylenmesi mümkün olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi olması açısından önemlidir. Yeni partinin kurulmasıyla Cumhuriyet Halk Fırkası içerisindeki bazı mebuslar bu fırkadan istifa ederek, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına katılmıştır. Trabzon mebusu Mehmet Rahmi Bey de yeni partiye katılan mebuslar arasında yer almıştır.

Mehmet Rahmi Bey ve Ahmet Muhtar Bey'in Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına katılmalarının Trabzon'da coşkuyla karşılandığı görülmektedir. O dönemde Trabzon basınının önemli bir sesi olan İstikbal Gazetesi yayımladığı yazılarda, siyasette birbirlerini denetleyecek partilere ihtiyaç duyulduğunu vurgulamış ve yeni partinin kurulmasını olumlu karşılamıştır. Siyasi ömrü kısa olan parti içerisinde Mehmet Rahmi Bey'in etkin bir siyasi figür olarak öne çıktığını söylemek güçtür. Mehmet Rahmi Bey'in çok partili hayata geçiş denemelerinden bir diğeri olan Serbest Cumhuriyet Fırkasına dâhil olma girişiminde bulunduğu anlaşılmaktadır. Cumhuriyet döneminin ikinci muhalefet partisinin ömrü ilkinden daha kısa olmuştur. Parti kapatıldıktan sonra partiye dâhil olanların maruz kaldığı birtakım suçlamalardan Mehmet Rahmi Bey de olumsuz yönde etkilenmiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri (DH.SAİD.d), 113/389, 29.12.1293/15.01.1877

T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA). 030.10.0.0/6.36.23, 16.02.1924

Resmi Yayınlar

1341 [1925] senesi muvazene-i umumiye kanunu. Kanun no. 627, 18.04.1341/1925

Aşarın ilgasiyle yerine ikame edilecek vergi hakkında kanun. Kanun no. 552, 17.02.1341/1925

Devlet demiryolları istimlak kanunu. Kanun no. 929, 10.06.1926

İşkân kanunu. Kanun no. 885, 31.05.1926

Küçük zabitan maaşatı hakkında kanun. Kanun no. 648, 22.04.1341/1925

Muvazenei umumiye kanunu. Kanun no. 490, 20.04.1340/1924

Takriri sükûn kanunu. Kanun no. 578, 04.03.1341/1925

Trabzon, Rize ve Giresun vilâyetlerine ithal olunacak mısırın gümrük resmi hakkında kanun. Kanun no. 427, 28.02.1340/1925

Türkiye Cumhûriyeti Dâhilinde Bulunan bi'l-Umûm Mebâni-i Resmîye ve Milliye Üzerindeki Tuğrâ ve Medhiyelerin Kaldırılması Hakkında Kanun. *T. C. Resmî Gazete*, Sayı: 608, 1927

Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde bulunan bilûmum mebanii resmîye ve milliye üzerindeki tuğra ve medhiyelerin kaldırılması hakkında kanun. Kanun no. 1057, 28.05.1927

Türkiye Büyük Millet Meclisine İkinci Devre-i İntihabiyede Aza İntihab Olunan Zevat-ı Kirama Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hal Varakasıdır. *TBMM Arşivi*, Sicil no. 634

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi (ZC), Devre (D) 2, Cilt (C) 4, İçtima (İ) (1), 02.01.1340/1924, s. 624.

TBMM ZC, D: 2, C: 11, İ: 2, 06.12.1340/1924-03.01.1341/1925, s. 108.

TBMM ZC, D: 2, C: 14, İ: 109, 22.04.1341/1925, s. 436-437.

TBMM ZC, D: 2, C: 14, İ: 109, 22.04.1341/1925, s. 436-437.

TBMM ZC, D: 2, C: 14, İ: 58, 17.02.1341/1925, s. 75.

TBMM ZC, D: 2, C: 14, İ: 58, 17.02.1341/1925, s. 75-77.

TBMM ZC, D: 2, C: 14, İ: 63, 23.02.1341/1925, s. 264-265.

TBMM ZC, D: 2, C: 17, İ: 2, 13.04.1341/1925, s. 297.

TBMM ZC, D: 2, C: 17, İ: 2, 13.04.1341/1925, s. 312-324.

TBMM ZC, D: 2, C: 17, İ: 2, 13.04.1341/1925, s. 313.

TBMM ZC, D: 2, C: 18, İ: 104, 16.04.1341/1925, s. 101-102.

TBMM ZC, D: 2, C: 18, İ: 109, 22.04.1341/1925, s. 416-417.

TBMM ZC, D: 2, C: 18, İ: 109, 22.04.1341/1925, s. 418.

TBMM ZC, D: 2, C: 18, İ: 109, 22.04.1341/1925, s. 431.

TBMM ZC, D: 2, C: 18, İ: 2, 22.04.1341/1925, s. 388-389.

TBMM ZC, D: 2, C: 2, İ: 2, 08.12.1340/1924, s. 22.

TBMM ZC, D: 2, C: 25, İ: 110, 30.05.1926, s. 647.

TBMM ZC, D: 2, C: 25, İ: 110, 30.05.1926, s. 649.

TBMM ZC, D: 2, C: 25, İ: 110, 30.05.1926, s. 649-650.

TBMM ZC, D: 2, C: 26, İ: 117, 09.06.1926, s. 278.

TBMM ZC, D: 2, C: 26, İ: 117, 09.06.1926, s. 279.

TBMM ZC, D: 2, C: 28, İ: 27, 20.01.1927, s. 379.

TBMM ZC, D: 2, C: 28, İ: 27, 20.01.1927, s. 407.

TBMM ZC, D: 2, C: 31, İ: 52, 13.04.1927, s. 98.

TBMM ZC, D: 2, C: 31, İ: 55, 17.04.1927, s. 187-188.

TBMM ZC, D: 2, C: 31, İ: 55, 17.04.1927, s. 189.

TBMM ZC, D: 2, C: 32, İ: 73, 28.05.1927, s. 635.

TBMM ZC, D: 2, C: 33, İ: 76, 18.06.1927, s. 124.

TBMM ZC, D: 2, C: 33, İ: 76, 18.06.1927, s. 133.

TBMM ZC, D: 2, C: 4, İ: 1, 03.12.1923-07.01.1924, s. 29.

TBMM ZC, D: 2, C: 5, İ: 1, 13.02.1340/1924, s. 799.

TBMM ZC, D: 2, C: 5, İ: 1, 13.02.1340/1924, s. 799.

TBMM ZC, D: 2, C: 6, İ: 1, 28.02.1340/1924, s. 439.

TBMM ZC, D: 2, C: 6, İ: 1, 28.02.1340/1924, s. 492.

TBMM ZC, D: 2, C: 6, İ: 1, 28.02.1340/1924, s. 501.

TBMM ZC, D: 2, C: 7, İ: 2, 03.03.1340/1924, s. 31.

TBMM ZC, D: 2, C: 6, İ: 1, 28.02.1924, s. 439.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Akbal, İ. (2008). *Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da muhalefet*. Serander Yayınları.

Aksoy, V. (2014). Kurtuluş sonrası Trabzon muhacirlerine yapılan yardımlar ve bölgenin içinde bulunduğu durum. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (17), 113-134.

Aksoy, V. (2023), Cumhuriyet Halk Fırkası ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası programları üzerine bir karşılaştırma. İçinde Y. E. Tansü (Ed.), *Tarih alanında seçme yazılar – IV* (ss. 203-225). Özgür Yayınları.

Atatürk, K. (2017). *Nutuk 1919-1927*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Bal, M. A. & Dağdelen, İ. (2012). *Osmanlı arşiv belgelerindeki Trabzonlu devlet adamları ve bürokratlar (1879-1909)*. Trabzon Kitaplığı.

Ceylan, O. (2022). Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yanık yurtların yeniden imarı meselesi: Hasarzedeler Bankası kanun teklifi. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (35), 333-354. https://ctad.hacettepe.edu.tr/18_35/11.pdf

Çandar, T. (2003). *Hitit güneşi: Mualla Eyüboğlu Anbagger*. Doğan Kitap.

Demiraslan, T. & Bolat, B. S. (2014). 1923 seçimleri ve basın. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(36), 140-165.

Demirel, A. (2003). *Birinci Meclis'te muhalefet: İkinci grup*. İletişim Yayınları.

Demirel, A. (2014). *Tek partinin iktidarı: Türkiye'de seçimler ve siyaset (1923 – 1946)*. İletişim Yayınları.

Demirel, A. (2017). *İlk Meclisin vekilleri: Milli Mücadele Dönemi'nde seçimler*. İletişim Yayınları.

Eken, E. (2019). *Eyüboğlu: Bir aile incelemesi* (Tez No. 544896) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Güneş, İ. (2009). *Birinci TBMM'nin düşünce yapısı (1920-1923)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Karnap, H. (2004). *I. ve II. dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Trabzon milletvekilleri (Biyografi ve faaliyetleri)* (Tez No. 147451) [Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Kili, S. & Gözübüyük, A. Ş. (2000). *Türk anayasa metinleri (Sened-i ittifaktan günümüze)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Öztürk, K. (1994). *Türk parlamento tarihi TBMM II. dönem 1923-1927* (Cilt 1). TBMM Vakfı Yayınları.

Tanör, B. (2022) *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri*. Yapı Kredi Yayınları.

TBMM Albümü 1920-1950 (2010). TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/030acf9a-7173-4b67-9c92-7c9547ebfd1f>

Çakıcı, N. (2023). Trabzon mebusu Mehmet Rahmi (Eyüboğlu) Bey'in ikinci dönem TBMM'deki faaliyetleri, *Mavi Atlas*, 11(2), 255-275.

Usta, V. (1994). Trabzon'da Terakkiperver Fırka'nın kuruluşu. İçinde *Tarih ve toplum aylık ansiklopedik dergi* (ss. 126, 27-31). İletişim Yayınları.

Gazeteler

Yeni Fırka. (1925, Ocak 14). İstikbal Gazetesi. <https://www.wikilala.com/istikbal-gazetesi-14-01-1925-190471/sayfa/1>

Ekler

Ek 1

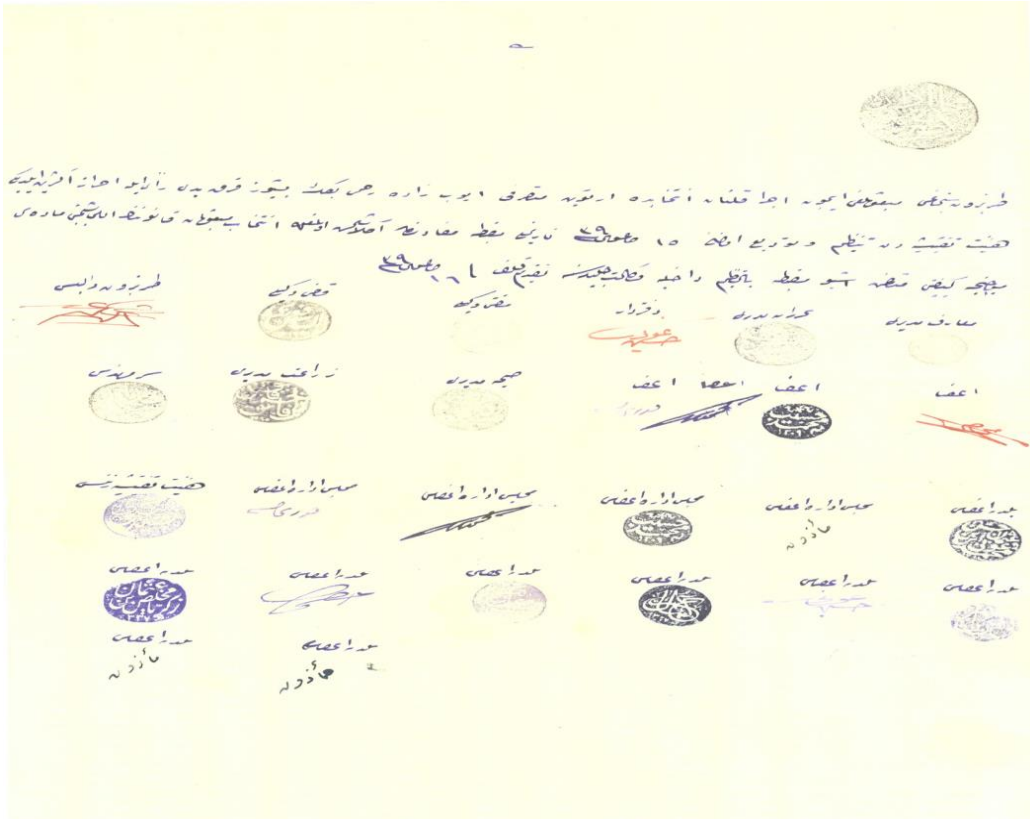
Mehmet Rahmi (Eyüboğlu) Bey (1877-1952)

Kaynak: TBMM Albümü 1920-1950 (2010). TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/030acf9a-7173-4b67-9c92-7c9547ebfd1f>

Ek 2

Mehmet Rahmi Bey'in Seçim Mazbatası

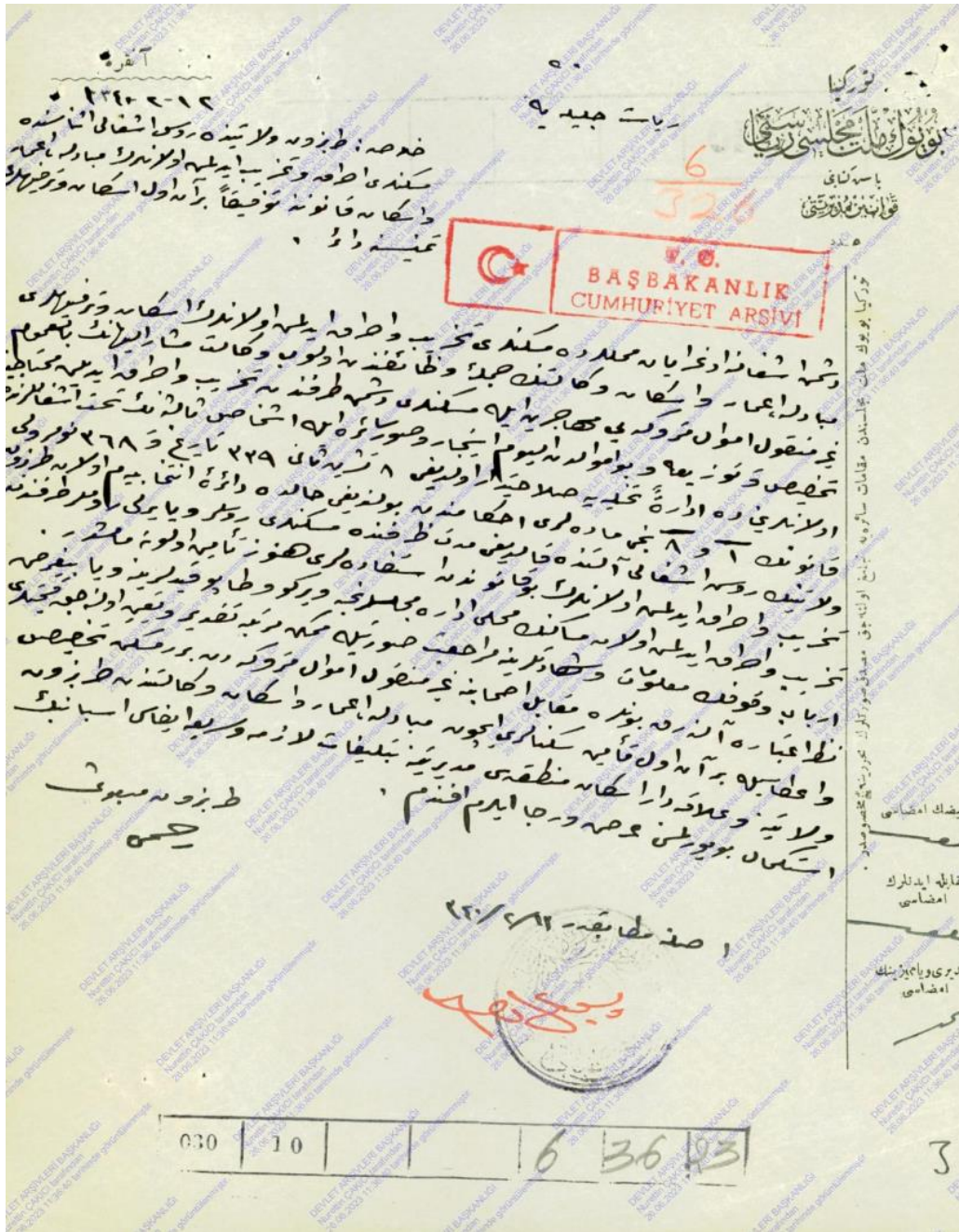

Kaynak: Türkiye Büyük Millet Meclisine İkinci Devre-i İntihabiyede Aza İntihab Olunan Zevat-ı Kirama Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hal Varakasıdır. *TBMM Arşivi*, Sicil no. 634

Ek 4

Mehmet Rahmi Bey'in Trabzon'da Rus İşgali Sırasında Evleri Yakılan ve Tabrip Olanların Mübadele İmar İskân Kanununa Göre Öncelikli Olarak Yerleştirilmelerine Dair Önergisi

Kaynak: T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA). 030.10.0.0/6.36.23, 16.02.1924